

"TUHFETÜLFARİSİN FÎ AHVAL-İ HUYUL EL-MÜCAHİDİN" ADLI KİTABIN İLİMLER TARİHİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Dr. NİHAL ERK

Veteriner Fakültesi, Veteriner Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Doçenti

Veteriner tababete ait eski yazma eserlerin incelenmeleri sırasında bu defa raslanan ve 19 uncu yüzyılın ikinci yarısında tercüme edilmiş bu kitap, ihtiva ettiği bilgi bakımından son derece zayıftır. Böyle bir eserin incelenmesini, Osmanlı Türklerinde ilmin gelişmesini, 19 uncu yüzyıldaki durumunu daha açık bir şekilde göstermeye yarıyacağımı düşünerek, önemli buldum.

İlimde müspet gelişme her memlekette ilk zamanlar bir mukavemetle karşılaşmıştır. Bu, Osmanlı tarihinin son yüzyılında çok aşikâr bir şekilde görülür. Eski ile yeni, tam manasıyla iki ayrı kuvvet halinde, varlıklarını devama çalışmışlardır. Böyle oluş, müspet ilmin memlekette yerleşmesini yavaşlatmışsa da buna mâni olunamamıştır. Bizim üzerinde durduğumuz eser de bu ikiliğe ve hâlâ eskiye şiddetli rağbete bir örnek teşkil etmektedir. İstanbul'da veteriner mektebinin çoktan açılmış ve Avrupa'dan getirtilen hocalarla öğretimin yapılmakta olduğu yıllarda böyle bir kitabın yazılmasının sebepleri bu yazıda izah edilecektir.

19 uncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda ilimde gelişmeler konusunda yapılmış tetkiklere çok raslanmaz. Faydalandığımız çalışmaların başında Adnan Adıvar (1)'ın "Osmanlı Türklerinde İlim" adlı kitabı gelmektedir. Adıvar'a göre 19 uncu yüzyılın başlamasıyla batı ilminin, daha esaslı ve daha devamlı müesseseler vasıtasıyla memlekete girmeye başladığı görülecektir. Bununla beraber Karal (7), "Avrupa düşünce sistemiyle sağlanan bu köklü temasın satıhta kaldığını da açıkça söylemek lâzımdır. Avrupa düşünce ve sisteminin kökü Grek ve Lâtin medeniyetinin ölmez kaynaklarına dayanmakta idi. Halbuki bu sistem ile temasa gelen Osmanlı aydınları, İran ve Arap bilim kaynaklarıyla beslenmişlerdi. Onlar batı medeniyeti ile temasa geldikleri vakit kendilerinde mevcut bu bilgi sistemini yıkıp yerine yenisini almadılar; fakat var olan bu eski sisteme Batının düşüncesini işlediler. Bu sebeptendir ki Tanzimat bilgini de tam mânasıyla batılı bilgin olamadı" demektedir.

Brockelman (3)'a göre Osmanlıların ilmî hayatı hemen tamamiyle orijinaliteden mahrumdu ve geleneğin değişmez yollarında yürüyordu. İlim bir müslüman için yeni bir bilgi edinmek mânasına gelmiyor belki, daha önceki nesiller tarafından işlenmiş olan materyalleri mümkün olduğu kadar çok geniş bir surette elde etmek demek oluyordu.

Tanzimatın ilânı ile beraber millî eğitim sahasında da yenilikler için çalışılmıştır. Hattâ mesul bir meclis kurularak ilk, orta ve yüksek öğrenim kurulları medresenin nüfuzundan kurtarılarak devlet otoritesine verilmeğe çalışıldı. Fakat medreseler Tanzimattan evvelki karakterlerini muhafaza ettiler. Bu suretle millî eğitim alanındaki çalışmalar yeniçeri ocağının kaldırılmasından önce, orduda yapılmak istenen düzene benzer bir durum yaratmış oldu. Medrese, yeniçeri ocağı gibi, bütün yeniliklere karşı gelerek ve bünyesinde hiçbir değişiklik, kabul etmiyerek varlığını korumak istedi. Medresenin dışında kurulan okullar yavaş yavaş batılı şekil ve usullere kaydılar. Neticede Tanzimat devrinde millî eğitim birliği sağlanamadı. Batılı zihniyetle çalışan okullar yanında, Ortaçağ düşüncesinin temsilcisi medrese, yanyana çalışmağa ve birbirlerini inkâr eden nesiller yetiştirmeğe devam ettiler. Devletin kurduğu mekteplerden nesiller yetişdikçe, medresenin itibar ve kredisi azalmağa başladı. Fakat devletin temeli din olmakta devam ettiği için, medreseler, hiçbir faydaları olmadıktan başka zararları dokunmalarına rağmen kaldırılmadı. Millî öğretim ve eğitimdeki bu ikilik Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür (7).

Birçok olaylar göstermektedir ki modern ilmin memlekete girmesi pek kolay olmamıştır. Karal (7)'a göre eski rejimin kurallarına ve istibdada alışmış bazı devlet kodamanları da cahil halka uyarak kudretleri nisbetinde, yenilik düşmanlığı yapmışlardır. Meselâ Damat Sait Paşa rüştiye mekteplerinde coğrafya derslerinde öğrencilere gösterilen haritaların, kâfir âdeti olduğunu, şeriatın buna cevaz vermeyeceğini padişahın önünde şikâyet etmekten çekinmemiştir.

19 uncu yüzyılda yapılan her yenilik hareketinin aksıyan bir tarafı bulunuyordu. Adıvar'a göre ilk kurulan öğretim müesseselerinden biri olan Mühendishane bir taraftan yeni ilimlerle uğraşırken, hocalarından Seyid Ali Paşa namındaki zatın, bu modern ilim yuvasında (1232 yılında) hâlâ kendinden dört asır evvel gelmiş bir yazarın heyet kitabını şerh ile meşgul olacak zihniyette bulunması, en hayırlı bir niyetle tesis olunan, bu mektepte bile, hâlâ eski ilimden ayrılmıyan zatların işbaşına getirildiğini göstermektedir.

Memlekette bir taraftan yeni zihniyetin girmesine uğraşılırken bir taraftan da eski usulde yetişmiş âlimler ve hekimler eski yolda kitaplar telifine devam etmişlerdir. Meselâ Adıvar'm bildirdiğine göre, Raif Mahmut Efendi'nin Londra'da dört sene oturduktan sonra yazmağa kalktığı coğrafya kitabının telif tarihine göre modern bir eser olacağı zannedilirse de mukaddemesi okunur okunmaz, hâlâ Batlamyus sistemi üzere, âlemin merkezi arz olup güneşin arz etrafında dolaştığından bahsedildiği görülür. Diğer bir misal de III. Mustafa zamanında Ordu Başhekimliğine, I. Abdülhamit ve III. Selim zamanlarında Reis-ül-etibba'lığa kadar yükselmiş olan Gevrek zade Hasan namında bir tabib, eski membalardan ve bilhassa İbni Sina'nın Kanun'undan alarak Neticetül-fikriye ve velât-ül bikriye adı altında, gebe-lerin ve çocukların hastalıklarından, süt verme, süttten kesme hallerinden bahseden, oldukça ukalâ bir kitap yazmıştır. Eserin 1219 tarihinde yazılan

bir nüshasında çiçek hastalığından bahseden kısmında aşuya dair bir kelime bile yoktur. Eser, kendinden evvelki şark kitaplarından toplanmış olmakla beraber, o zamanlar moda olduğu üzere, Avrupa'nın 16 ıncı ve 17 nci yüzyıl hekimlerinin isimleri yalan yanlış, öteye beriye serpiştirilmiştir.

19 uncu yüzyılda tıbbıa ait kitaplarda zamanın buluşlarına gözünü kapatarak bunlardan bahsetmeyip eskinin hatalarını tekrarlamak sadece bizde vukua gelmiş değildir. Bunun en güzel misallerini, iyi incelenmiş olan İngiltere veteriner tarihinden verebiliriz. Bu yüzyılda ilmi at anatomisi İngilizce yazılmış veya başka dillerden İngilizceye çoktan tercüme edilmiş olduğu halde, Smith (10)'e göre Londra Veteriner Mektebinin, açıldıktan iki yıl sonra başlayarak, 30 yıldan fazla müdür ve hocalığını yapan Edward Goleman, ders notlarında, atlarda saccus lacrimalis olmadığını ve bu hayvanlarda hiçbir hastalıkta vücut hararetinin yükselmediğini yazmıştır. Diğer bir İngiliz veterineri de atlarda safra kesesinden bahsetmiştir. Daha 1795'te deri malleusu'na yakalanmış bir attan aldığı materyalle, bir eşekte malleus husule getirmekle, bu hastalığın iki şeklinin aynı ve bulaşık olduğunu ispat eden Peallin İngilizce kitabına rağmen yine Goleman derslerde, malleus'un kat'iyyen bulaşık olmadığını tekrarlamış durmuştur. Salahiyetli veterinerleri yetiştirecek olan Veteriner kolejinde en yetkili hoca olarak çalışan bu adam, bazı sancılarda, kızılıkurt denilen *S. vulgaris* parazitlerinin önemi hakkındaki yazılara karşı, "Bu kadar küçük ve silik bir hayvancığın at gibi asil bir hayvana zarar vermesine tabiat müsaade edemez" demiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir taraftan müspet ilim memlekete sokulmağa çalışılırken, diğer taraftan eski eserlerin kopya edilmelerine devam ediliyordu. Bir çok kitaplar yazmış olan ve yukarıda bahsedilmiş bulunan Gevrekzade Hasan Efendi, İbni Sina'dan evvel yaşamış olan hekimlerden Ebu Mansur Hasan H. Nuh'un "Gına ve Mena" namındaki eserini Türkçeye çevirerek eskiye rağbetini bir kere daha ispat etmiştir(1).

Adıvar'a göre, işte bütün bu eserler gösteriyor ki, bir taraftan ordunun yenilenmesi ve islâhı için riyazi ve tabii ilimler memlekete sokulmak istenirken, diğer taraftan medrese uleması eski ilimlere dair teliflerine ve tercümelerine devam etmekte ve bu suretle ilim âleminde bir ikilik husule gelmekteydi. Halbuki Türk "Ülema-i rüsum"u, değil müspet ilimlerde, doğrudan doğruya kendi şubeleri olan dinî meselelerde bile çok geri kalmışlardır.

Tercümeler yapılırken ne tercüme edilen kitabın ismi, ne de yazarını zikretmek âdet olmamıştır. Tıbbıa ait eski kitapların tercümesi yapılırken çok defa bunların en ilmi ve faydalı kısımları bırakılarak sadece faydasız tertipleri ihtiva eden tedavi ve ilaç fasılları tercüme edilmiştir. Meselâ islâm veteriner tababetinin ansiklopedisi mahiyetinde olan ve prevansiyon, doğum ve ayak hastalıkları kısımları çok değer taşıyan Memlûk sultanının veterineri Ebu Bekr'in 14 üncü yüzyılın başında yazmış olduğu Naserî adlı kitabın sadece tedavi kısmı 16 ıncı yüzyılda Türkçeye tercüme edilmiştir (6). Yalnız unutmamak lâzımdır ki, bu moda birçok memleketlerde mevcuttu. 17 inci yüzyılın tanınmış Fransız veterineri Solleysel'in kıymetli eserinin

en zayıf ve ampirik kısmı tedavi bölümü olduğu halde, bu kitabın neşrin-den bir müddet sonra, İngiliz veterinerleri tarafından zamanın zevkine uyularak, sadece tedavi kısmı İngilizceye tercüme edilmişti (9).

Adıvar (1)a göre, bizzat müspet ilimlerle meşgul olması icabeden kimse-ler dahi eskiye rağbetten kendilerini alıkoyamamışlardır. Yazar bunun misalini şöyle vermektedir "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ve kar-deşi gene meşhur hekimbaşı Abdülhak Molla zamanlarında ve nezaretleri altında modern bir Tıphane ve sonra modern bir Tıp mektebi açılmış ve Avrupalı hocalar getirilmiş olduğu halde, henüz eski tıptan ve onun efsanevi malûmatından kendilerini kurtarmış değillerdir. Meselâ, Jenner'in çiçek aşısına dair monografisini ve diğer bazı eserleri güya İtalyancadan Türkçeye tercüme eden Mustafa Behçet Efendi, bütün hayatı boyunca Hezar Esrar namı altında eskilerin birtakım saçma sapan ilâçların, tecrü-belerini toplamış ve biraderi Abdülhak Molla bunları bine iblâğa çalışmış ise de, ömrü kâfi gelmeyince, tabib Hayrullah Efendi, Avrupa görmüş ve modern tıp tahsil etmiş olmasına rağmen bu esrarı bine ulaştırarak 1862 yılında ikmal etmiştir."

Adıvar bu yazısında sırr'dan birkaçını nakletmektedir. "11 numaralı Sırr'da her sene cüz'i miktarda südü içirilen sabi, nihayeti seneye kadar çi-çek çıkarmaz, çıkarsa da az çıkarır. 327 numaralı Sırr ise karnebahar tohumu dört sene sonra dikilse bu tohumlardan şalgam, ve şalgam tohumu dört sene sonra dikilse karnebahar çıkar, demektedir." 1862 yılında, modern tıp tahsili yapmış kimselerin böyle eserler vermeleri ilimler tarihinde raslanan tuhaflik-lardan biridir. Adıvar'a göre bu misal bize yeniliğin ne kadar güç ve mütereddit adımlarla yürüdüğünü göstermektedir.

Kürsümüz kitaplığında muhtelif zamanlarda satın alınmış iki ayrı el-yazması veteriner tababete ait kitapların incelenmesine başladığımız za-man bu kitapların aynı kitabın ayrı müstensihleri tarafından yapılmış iki kopyesi olduğunu gördük. Bu kopyelerden No: 97'de kayıtlı olanın yazısı daha kolay okunduğundan çalışmamızda esas olarak onu aldık. No: 22536'da kayıtlı olan ikincide ise resimler daha güzel yapılmış bulunuyordu. Birincide okunamıyan bazı kelimelerin çözülmesi bakımından da ikinciden faydalan-dık. Birinci kitabın kopyesi 1274 H=1857 M tarihlidir. İkinci kopye tarih ihtiva etmez. Kitabın ismi "Tuhfe-tül-fârisîn fi ahval-i huyul el-mücahi-dîn"dir. Eserin "Araptan Mehmet el-Necşî ve Varsita Taysi nam hakimlerin telif-gerdesi bulunan kitap ile diğer bir risaleden" tercüme ve tertip edilerek yazıldığı bildirilmektedir. Tercüme ve tertibi yapan Orduyu Hümayun Muhasebecisi Tayyazade Ahmet Ata'dır.

Kitabın Arapçasının yazarları için Brockelman (2) ve Sarton (8)'da bir bilgiye raslıyamadık. Kitabın Türkçe yazarı için Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri eserinde (4) verdiği malûmat şudur: Tayyazade Ataullah Ahmet Bey, Enderun-u Hümayun mütekahtlerinden Tayyar Efen-di'nin mahdumudur. Kendisi de pederi gibi Enderun-u Hümayunda feyziyab olmuştur. Bulduğu umur-u devlette hüsn-ü hizmete muvaffak olduktan

sonra 1293 (1876 M)'de Harem-i nebevi müdiriyeti celilesile mübeccel olmuştu. 1297 (1879)de Medine-i Münevvere'de irtihal eyledi. Asar-ı matbuası beş cilt üzere mürettep, namına nisbeten Ata Tarihi ünvanıyla ma'nun bulunan Tarih-i Osmanisidir. Hattı dest ile muharrer divanı Millet Kütüphanesinde mevcuttur. Bir de Arapçadan mütercim Tuhfe-tül-fârisim fî ahval-i huyul el-mücahidin isminde bir eseri vardır ki, nüshası millet Kütüphanesinde.

Yukarıdaki satırlar bize tercüme yapan Ahmet Ata'nın veteriner hekimlikle meşgul olmadığını, âdetâ boş bir zamanında bu tercüme yaptığını göstermektedir. Tercüme tam incelenince görülür ki, Arapça aslı tamamıyla tercüme edilmeyip kısmen, bilhassa tedavi bölümünün tercüme edildiği anlaşılır. Kitabın aslı hakkında bir bilgi edinmiş olsaydık bunu katıyette söylemek mümkün olurdu. Kitap elli dört bab'a ayrılmış olup ilk sayfalarda etraflı bir fihrist verilmiştir. Daha önceki yüzyıllarda yazılmış veya tercüme edilmiş kitaplarda fihriste raslanmamaktadır. Kitap 139 büyük sayfadır. Sonunda numara almamış sayfalarda 22 adet resim yapılmıştır. No: 22536 nüshada ise 19 resim mevcuttur. Bu resimlerden metin içinde bahsedilir.

1 *inci bab*: At hakkında hadîsler zikredilir. Bunlardan birinde şöyle denir: Kâbenin sağ tarafından esen rüzgâra Allah, "Düşmanların zelil olması için senden bir şey yaratacağım" dedi. Rüzgârdan bir avuç alıp atı yarattı ve ona "seni muteber halkettim, kanatsız uçar ettim" dedi. Buna benzer başka hadîslerde yazılmıştır. Daha önce incelediğimiz baytarnamelerde buna benzer ve Naserî (6)'de aynı satırlara raslamıştık.

2 *nci bab*: Atlarda makbul vasıflar. Atın iki kulağı arası, boynu, baldırları, alnı ve göğsü geniş; beli, diz kapağı ve butları kalın; gözleri, testisler ve penisi siyah; dudakları, burnu geniş ve yumuşak olmalı. Gemini çiğnemesi, yürürken boynunu uzatması ve kuvvetli yürümesi iyidir. Bugün de atlar da yukarıdaki özellikleri arayabiliriz.

3 *üncü bab*: Atın dişleri ile bir yaşından 36 yaşına kadar yaşının bilinmesi. Bu bab'daki yazılanlar, bugünkü bilgilerimize hiç uymamaktadır ve atın 40 yaşına kadar dişleriyle yaşlarının anlaşılacağı bildirilmektedir.

4 *üncü bab*: Ahırların durumu, yem, su ve at koşturulurken dikkat olunacak noktalar hakkındadır. 1 - Ahırın yemliği daima hayvanın göğsüne kadar yüksek olmalı, rutubet almamak için altı çukur kazılıp, değirmen ahırlarında olduğu gibi, ağaç ayaklar konup üzeri gübre ile örülmelidir. Ahırın zeminine kuru gübre konur. Ahırda yaş gübre bırakılmazsa ağaç döşemeye lüzum kalmaz. Kışın ahırın tavanı alçak, rüzgâr girecek delikler tıkanmış olmalıdır. Geceleri hayvan çullanmalıdır. Yazın tavanı yüksek ve havadar ahır iyidir. Kısraklara kış gecelerinde çul istemez. 2-Atın yiyip içmesi: Hayvana yeşil ot verilince çok yuvarlanacağından bu halinden endişe etmemelidir, yalnız ahırın geniş olması lâzımdır. Yeşil otun zararı yoksa da arpa ve saman yemesine mâni olur ve terli iken vermek iyi değildir. Arpa yıkanıp veya elenip günde 2,5 - 3 kayye ve 6 kayye temiz

saman verilir. Yazın günde 2, kışın 1 defa içebildiği kadar su verilir. Fazla iştahlı hayvanlara ve ağır işte kullanılanlara daha fazla yem verilir. Yorgun ata yem ve su hemen verilmemeli, biraz dinlendikten sonra az az verilmelidir. 3- At koşturulurken üzerinde hareket olunmayıp sıkıca durulur. Durdurulacağı vakit de dizginleri birdenbire çekilmeyip, yavaş yavaş çekilir. Üzerine binilince ayakta durur gibi üzengi üzerine kalkmamalı, yarı kuvvet üzengiye, yarı kuvvet eyere verilmelidir. Bu bab'da binicilik usullerine devam edilerek yanlış olmıyan tedbirler kaydedilmiştir.

5 *inci bab*: At nallamanın usulü. Hayvanın tırnağı yumuşak ise nala vurulacak mihların dördü ince, dördü âdeta olmalı; ince mihlar tırnağın ön kısmına, diğerleri ise tırnağın yan arkalarına çakılmalıdır. Tırnağı ince atlara ortasındaki delik küçük olan. nal vurmalıdır. Kumda yürüyecek hayvana nalin altına ufak bir keçe konulup sonra nal vurulur, ince ve zayıf tırnak, kalınlaştırmak istenirse ay şeklinde ince nal yapıp mihların uçları ince, ortası kalın olarak vurulur ve ahırın zeminine de kum dökülür.

6 *net bab*: Ürkme hakkındadır. Ürkme birkaç çeşittir. Bazan kolanın fazla sıkı olmasından, bazan da hayvanın eyere alışık olmamasından ileri gelir. Yolda kendiliğinden duran hayvan zorla yürütülmemeli, kendi yürüyünceye kada sabırla beklemelidir.

7 *nci bab*: Binek atının kötü huylarının terkettirilmesi. Eyer yara yapmışsa altına yumuşak çuha koyup binerken üzengiden değil, yüksek yerden binilir. Hayvanın gemi uygun olmalıdır. Üzengi ile vurulmamalıdır.

8 *inci bab*: Tayların talimi döl için (damızlık) kısrağa iyi vasıflar ve kısır kısrağların tedavisi. Taylara önce bir çul veya zahmet vermiyecek bir eyer konup binilir. Asla üzengi vurulmamalıdır. Gem de çok çekilmemelidir. Döl için (damızlık) kısrağın azaları büyük olmalıdır. Birkaç kere aygıra çekilip döl alınamıyan kısrağlara, ilm-i baytarada mahareti olan bir kimse tırnaklarını kesip kısrağın fercine elini sokar, rahmi bulur, evvelâ bir parmağını, sonra yavaş yavaş diğer parmaklarını sokup bir miktar açılınca (cervix uteri), ferç sabunla yıkanıp bir parmak ucuna temiz pamuk bezi sarılıp rahme sokulur, rahmin içi bu bezle temizlenir. Sonra rahim içine bir telki şerdanî(?) konur. Şerdan eriyinceye kadar beklenir. O gün iki defa aygıra çekilir, ertesi gün gene iki defa, müteakip gün de bir defa olmak üzere aygıra gösterilir. Arzu gösterirse çekilir. Birkaç gün ahırdan çıkarılmaz ve sütle incir kaynatılıp 15 gün yemine katılır.

Vaginaya girmeden evvel tırnaklar kesilmişse de elin yıkanmasından bahsedilmemiştir. Cervix utari'den el sokulup uterus'un temizlenmesi pek kolay birşey gibi anlatılmıştır. Fakat iğrenç ilâçlar tavsiye edilmez.

9 *uncu bab*: Kan alma hakkındadır. Neşterin ucu çok keskin olmalıdır. Hangi damardan kan alınacaksa evvelâ o damar elle bulunur, bir defada kan çıkarılmağa çalışılır. Sonra yağlanır. Kan durmazsa bağlanır; eğer bağlanacak yer değilse delik yapıştırılır (?). Yorgun ve terli hayvandan kan alınmaz. Kan alma hataları yüzünden birçok hayvanlar telef olur. Onun için

bu işi iyi bilmek lâzımdır. Fakat yukarıda verilen bilgi ile de kan almağa imkân olmadığı aşikârdır.

10 *uncu bab*: Cünun (delilik) illeti. Sıcağın tesirinden(?), kara dana otu(?) yemekten (zehirlenme) ve köpek ısırmasından (kuduz) husule gelir. Ekseriya dimağın fesadındandır. Bu hastalıkların tedavisi için bu kitabın müellifi olan Eristedaris (Aristo) nam hakîm eşek hıyarı (Lithospermum tinctorium) ve natron (sodyum karbonat) ile ilâç yapar. Burada da Aristo diğer baytar-namelerde olduğu gibi (5) kitabın yazarı olarak kabul edilmektedir. Yukarıdakine benzer başka ilâçlar da tarif edilmiş ve hayvandan bol kan alınmıştır. Bu kitapda, daha önce incelediğimiz eserlerdeki kadar bile kuduz hakkında bilgi verilmemiştir. Hattâ hiçbir semptomdan bahsedilmez. Yalnız dimağ hastalığı olduğunu söylemesi bir dereceye kadar önemlidir. Tedavilere gelince tamamiyle gülünçtür.

11 *inci bab*: Atın kulağındaki hastalıklar. 1 - Atın kulağında ur gibi bir et çıkması halinde, arpa unu ve sirke hamur yapıp şişlere sürülür, yumuşaymca ustura ile yarılr. Sıcak su ile yıkanıp kara dana otu ve bal karıştırılıp yaraya bir tavuk kanadı ile sürülür. Bu hastalığın ne olduğu, hiçbir semptom verilmediğinden, anlaşılamadı. 2 - Hayvanın kulağının içinde cerahat olursa kara dana otu balla karıştırılıp cerahat görülen yere konur. Cerahat içerde ise sirke ve pırasa (Allium Porrum) suyu kulağa dökülür. Eğer cerahat kulağından ağzına gelmişse sirkeli ilâç boğazına kamışla püskürülür. 3 - Atın kulağından ağzına cerahat indiği zaman başı ile boynu arasında ceviz kadar bir şiş olursa sirke sünger ile kaynatılır, hamur gibi olunca şiş olan yere konur. Şiş yumuşaymca neşter ile yarılr, cerahat çıkarılır. 4- Sağrılık için sirke ve gülyağı ile ilâç yapılır. Buna benzer başka ilâçlar da tarif edilmiştir. 5 - Fare illeti (Patotitidis?, tümör?) boğaza kadar bir şiş olur. Izdırabm şiddetinden hayvan terler, yiyip içmez. Tedavi için şişlik yarılr ve ilâç sürülür. Kulağa ait bu hastalıkların hiçbiri katiyetle anlaşılamadı.

12 *nci bab*: Atın gözlerindeki hastalıklar. 1 - Gözde ak(?). Evvelâ mavi, yeşil, sonra beyaz olur. Biberli, nişadırh ilâçlar tavsiye edilir. Deve boncuğu denilen deniz kabukçukları dövülüp hayvanın gözüne üflenir. 2- Gözlere sarılık inip bir gözün görmemesi (?). Daziyane (?) kaynatılıp göze damlatılır. 3- Gözlerde duman, beyaza yakındır, tavuk kanı yumurta ile göze akıtılır. 4- Tute; göz kenarında şiş (tümör). Bazen çok büyür, hayvanın gözünü kapar. Ustura ile koparılıp dağlanır, merhem sürülür. Kireçle de ilâç yapılır. Papilloma benzeyen bu şişlerde eskiden beri kullanılan bağlama usulü kullanılmamıştır. 5- Atın gözünde kıl çıkarsa (kist dermoid) hindisineği (?) sürülür. 6 ve 7 nci nevi hastalıklar, gözde yeşil ve kırmızı dumandır (?). Kâfurulu ilâç kullanılır. 8-Atın gözü sulanır ve yumulursa gülyağı ile ilâç yapılır. 9- Gözde cerahat (Conjunctivitis?) arpa unu, sığır yağı ile ilâç yapılır. 10 - Geceleri görmemek (Nyctalopia) safra ile ilâç yapılır. 11 - Gözlerin kenarındaki siyahlık beyazlaşırsa (albinismus?) sarısabır sürülür. 12- Kamer illeti (?). Gözlerin kenarı çatlar, nar kabuğu suyu sürülür. 13 - Göz kenarında

zafere (?), hayvanı zayıflatır. Yeni iken keskin ustura ile yarılr, sirke ile yıkanır. 14 - Atın gözlerinin nezleden ağrması halinde dairevi olarak dağlanır. Bu kadar çok bölüme ayrılarak anlatılan göz hastalıklarından çoğu anlamadı. Tedaviler de pek faydalı görülmemektedir.

13 *üncü bab*: Sakağı; bu da iki çeşit olup birincisi, kışın rutubetten olur, hayvan başını sallar. Şeker ve karanfil içirilir. At sıcak yerde tutulur. İkincisi, yazın sıcaktan olur. Gözün ferri kalmaz, küllü su içirilir. Burada daha önce tetkik edilen kitaplardaki sakağıya benzer bir hastalık tarif edilmemiştir.

14 *üncü bab*: Atın burnundaki hastalıklar. Hiçbir araz verilmeden burun akıntılarına faydasız (nisadır ve zafran gibi) ilâçlar anlatılmıştır.

15 *inci bab*: Atın ağızında olan hastalıklar. Fazla dişli olursa çekilir. Dişi çürümüşse sirke sürülür. Atın dişi şişmişse ayva yaprağı, nar kabuğu suyu ile yıkanır. Dil altında kabarcık varsa kara dana otu kurusu serpilir. Diş etinde yaralara zeytin yaprağı tozu iyidir. Tayların ağızında kile denilen fazla et(?) koruk suyu ile tedavi edilir.

16 *ncı bab*: Atın boğazındaki hastalıklar. 1- At su içtikten sonra ağızından kan gelirse boğazına sülük gitmiştir. Bunun için boğazına bir miktar zeytin yağı akıtılır. Sülük görünüyorsa bir ağaç parçası ateşte kızdırılıp sülüğe basılır. Sülük karına girmişse hayvanı öldürebilir. Sülük olan yerlerde hayvan sulanırken ağızına tülbent bağlamak lâzımdır. 2- Yabani kernip (*Brassia oleacea*) yeyip zehirlenmişse çok sancılanır. Gaitasında bu kernip görülürse bostan kernibi kaynatılıp içirilir. 3- Tavuk pıslığı yeyip zehirlenen hayvana gene tavuk pıslığı ile ilâç yapılır (Çok eskiden beri, hattâ şimdi halk arasında buna inanılmaktadır). 4- Su içerken karnına kurbağa giderse birkaç kurbağa kaynatılıp suyuna ekmek batırılıp verilir. Bu da eski tedavi usullerinden biridir. 5- Rakle soğanı(?) yiyerek hasta olan atın ağızından su akar, damarları şişer. Tedavi için süsen verilir. 6- Hatmi yemekle hasta olursa atın gaitası parça parça düşer, pırasa sirke suyu ile içirilir. 7- Atın boğazında bir şey kalırsa yatırılıp burnuna zeytin yağı akıtılır. 8- Atın midesi soğuyup (?) kusmağa başlarsa sarımsak şarapla içirilir.

Bu bab'da önce bazı zehirlenmelerden bahsedilmişse de sonunda mide yırtılmasına kadar gidilmiştir. Semptomlar gene çok sathidir ve daha çok eski devirlerde bile mide yırtılması tedavi edilemez kabul edilmişken, burada ilâç tavsiye olunur. Otopsi bahis mevzuu değildir.

17 *nci bab*: Öksürme ve devaları. At gübrelı su içer veya topraklı arpa yeyip öksürürse zeytinyağı içirilir. Çok öksürürse ballı ilâç verilir. Soğuktan öksürüyorsa; öksürük serttir. Üzüm ve kimyonla ilâç yapılır. Böcek ve toz yutarsa (?) hafif öksürür. Üç yumurta kabuklu olarak sirkede bırakılır, yumuşayınca yutturulur (Bu ilâca daha önceki incelemelerimizde de rasladık). Hayvan çok öksürür, dizleri birbirine çarparsa şarap balla beraber, zamk-ı arabî ve ravent kullanılır. Boğazına tavuk tüyü gitmekten öksürürse bir değneğe paçavra bağlanıp yağlanır, hayvanın boğazına tüy çıkıncaya kadar sokulup çıkarılır.

Bu bab öksürüğün hakikî sebeplerine ait bir tek hastalık dahi söylememekte ve çoğu faydasız ilâçlar tavsiye etmektedir.

1 8 *inci bab*: Hayvanın fesadı demi (?)'inden olan hastalıklar. 1-Sakaya (Su sakağısı?) denilen bir şiş tayların çenesi ile gırtlığı arasında teşekkül eder, hayvanın burnu akar. Koyun kuyruk yağı derisi ile beraber şiş yere bağlanır, 24 saat sonra yumuşar. Yumuşamazsa sağır otu(?) sürülür. Saman verilmez, arpa verilir, suyuna un katılır. Yara cerahatlenirse sabunlu su ile yıkanır. (Yukarıdaki hastalığın çok kısa bilgiye rağmen gurm olduğu anlaşılmaktadır. Tedavi eksik olmakla beraber faydalı olabilir). 2-Ziha (?) denilen bir şiştir. Gerdanda husule gelir, hayvan yeyip içmez. Şiş yer sıcak su ile yıkanır. 3- Dığbe (Morbus maculosus?) göğüs ve boğazda olan bir şiştir. Testisler baş ve gözler de şişer. Neşter ile şişin üzeri çizilir veya dağlanır, tuz doldurulur, sıcak su ile yıkanır. 4- Hınanı yabis (?). Hayvanın derisi yüzülür, karnına vurulunca öter. Boğazına balgam birikmiştir, öksürür. Kervis, ayrık kökü (Agropyon repens) sirke ile hap yapıp yutturulur. 5- Hınanı ratıb. Fena hastalıktır. Hayvan testislerini içeri çeker, burnundan cerahat akar, gerdanında şiş husule gelir. Kantron (Centaurea acaulis) şarapla kaynatılıp burnuna dökülür. 6- Hınanı mefzıl, hayvanın oynak yerlerinde olur. Başını aşağı tutar, burnundan cerahat akar. Şiş yerler ustura ile çizilip sonra dağlanmalıdır. 7- Hınanı gayrı münten. Kolay illettir. (Bulaşık olmadığından tedavisi kolay denilmek isteniyor her halde). Burnundan kokusuz akıntı gelir. Hayvanın başı yukarı tutularak N0-4'-teki ilâç yapılır. 8- Hınanı kalp. Beşincideki gibi tedavi edilirse de çok defa fayda vermez.

Bu bab'da anlatılan son birkaç hastalık kâfi semptom verilmediğinden anlaşılamadı. Atların bazı salgın hastalıklarından bahsedildiğini tahmin edebiliriz.

19 *uncu bab*: Sal'a (?) denilen yaralar. 1- Eyerin uygunsuzluğundan atın belinde yara olması halinde kil ermeni çamur yapıp sürülür, fitil de konur. Yahut dağlanarak katranlı yumurtalı ilâç sürülür. (2)- Eğile (ekele ?) denilen yara, fena kokulu, fazla etli ve gittikçe genişleyen yaralardır. Kuyruğa kadar genişler. Kalile taşı, sönmemiş kireç şarapla karıştırılıp sürülür. Bu yaralar eyer vurma ve deri kanserine benzemektedir.

20 *nci bab*: Kuyruktaki illetler. 1- Atın kuyruğunda şiş (?). Demir diken (Tribulus terrestris) ile lapa vurulur. Delinmezse şiş bıçak ucu ile delinir, cerahat çıkarılıp sıcak su ile yıkanır. Kara dana otu balla sürülür. 2- Atın kuyruğu kaşınırsa (uyuz ?) lahana, hardal (Brassica alba) ve tuz zeytin yağı ve sirke kuyruğa ve yele de kaşımıyorsa yeleye de sürülür. 3- Kuyruk kılları dökülürse. Susam yağı, zafran, defne kıl dökülen yere sürülür. 4-Atın tüylerini uzatmak için yıkanıp sirke sürülür. 5-Fazla kıllı ise nohut ıslatılıp yedirilir.

Uyuz olduğu anlaşan iki numaralı hastalıktan çok eskiden beri bilinmekte olan kükürt kullanılmıyarak çeşitli nebatlarla tesirsiz ilâçlar yapılmıştır.

21 *inci bab* : Atın anusunda hastalıklar, 1- Basur gibi memeler olursa, meme kesilir, koruksuyu, sirkeli su ile karıştırılarak hayvanın burnuna dökülür. Hayvanlarda pek raslanılmıyan hemorroidin tedavisinde memelerin nasıl kesileceği anlatılmamıştır. 2- Anusda kurtlar (Gastrophyliasis) iki türdür; biri anusun dışında, diğeri içindedir. Dışarda olunca kurtlar toplanır, içerde ise baytar olan kimse elini yağlayıp mak'attan elini sokup kurtları çıkarır. (Eskiden beri bu sürfeler dikkati çekmiştir.) 3- Hayvanda hurucu mak'at (Prolapsus ani veya recti) olursa dışarı çıkan kısma kül ekilir (Burada çok baştan savma bir tedavi tavsiye edilmiştir. Halbuki çok eskiden beri red usulü biliniyordu). 4- Makattan kan gelirse; kına, şarap, un ve ceviz kabuğu suyu ile ata içirilir. Kan burnundan da gelirse tuzlu su ile yıkanır (Anustan kan gelmesi muhtelif sebeplerden olacağı gibi tedavileri de farklı olacaktır). 5- Gübrenin kendi kendine çıkmaması (Konstipasyon) halinde el yağlanıp rectuma sokulur. Gaita tamamen çıkarıldıktan sonra anustan balla mahmudiye otu (Convolvulus scammonia) karıştırılıp bırakılır.

22 *nci bab* : Atın penis ve testislerinde hastalıklar. 1- Testisler ve penis şişerse (ödem ?) bakla unu, kimyon zeytinyağı ile şiş yerlere sürülür. Yahut şiş yerlere iğne sokulup (scarification) sirke sürülür. 2-Penis içeri girmezse (paraphymosis); hayvana binilerek yokuşa sürülür, penisi çekmezse sıcak su ile yıkanıp soğuk suya sokulur. 3-Peniste siyil (papillom), kuyruk kılı ile siyiller bağlanır. Penisin derisi soyulup uyuz gibi olursa (birikmiş ifrazat) susam yağı sürülür. 5- Testisler ve penisi gevşek tutarsa (?), gül suyu, sirke içirilir.

23 *üncü bab*: İşeme hastalıkları. 1- İdrarın sıkışması (?). Hızlı koşmaktan ve soğuktan olur. Hayvan sıcak yerde tutulup, beli sirke ile oğulur. El yağlanıp, hayvan erkek ise makattan, dişi ise fercden sokulur, mesane mahalline gelince mesane yavaş yavaş oğulur. 2- İdrar çıkmaması (anurie). Hatmi ile tenkiye yapılır. Burnuna şarap akıtılıp hayvan koşturulur. 3- İdrarın damla damla gelmesi (disurie), bal tuzla hamur yapılıp el yağlanıp makattan bu hamur sokulur. (Yukarıdaki tedaviler, bazı sancıların semptomu olduğu hallerde, fayda verebilir). 4- İdrarın kanlı olması (heamaturie). Mesanenin darlığı ve böbreğin zafiyetinden (?) olur. Kedi otu (Asarum europacum veya valeriana Dioscorides) balla karıştırılıp hap yapılıp verilir.

24 *üncü bab*: Hayvanın içinde olan hastalıklar. 1- Rucuul kalb (?), hayvan titrer, yavaş yürür; bakla kadar esrar bal ve natronla içirilir. 2-Akciğerin ağrması. Karnın sol tarafı şişer, nefesi azalır, kendir suyu ile sirke içirilir» 3- Böbreklerin ağrması (?). Hayvan ayakta rahatça duramaz, idrarı kanlıdır. Kereviz, pırasa ile ilâçlar yapılır. Hayvanın bel bölgesi dağlanır. 4- Miğde ağrısı, yem yemez, kuzu kulağı (Rumet Acetosa) otu verilir. 5- Bağırsak yarası. Gübresinde kan olur, makattan barsak dışarı çıkar (?). Bu hastalık eşeklerde görülür. Dışarı çıkan barsak ustura ile kesilir. Ve nar kabuğu sirkeli su ile içirilir.

Yukarıdaki hastalıkların hiçbiri anlaşılammakta, faydasız veya imkânsız tedaviler tavsiye edilmektedir. Bilhassa daha önce promapsus recti veya ani

anlatılmış olduğundan dışarı çıkan barsaktan bir şey anlayamamakta, keserek tedavi için yazılanlar büsbütün gülünç gelmektedir. 6-Zayıf miğde. Hayvan yediği arpayı olduğu gibi çıkarır, bazen inkibaz olur ve arpa içerde şişer hayvanın ölümüne sebep olur. Anzorotla tenkiye yapılır, şarap içirilir. 7- Kulunç illeti. Kaşanırken ızdırap çeker, tedavi için şarap verilir (romatizmal sancıya belki şarap iyi tesir edebilir). 8-Atın karnında kurt olursa (parazitler). Rektal yolla gaita çıkarılır, içeceği suya yabancı fesleğen (Ocimum basilicum) ve tuz atılır. 9- Hayvanın içindeki yağ erirse (?), tuz, kâfur ve kimyon su ile içirilir. 10-Karnın yarılması (hernia?). Kese gibi olan şişliğin derisi dağlenir.

25 *inci bab*: Hayvanda yeller (sancılar ?). 1- Nefha. Karnı şişer, gübresi kurudur. Eşek hıyarı suyu ve şarapla lavman yapılır. Buna benzer daha şiddetli veya daha az semptomlar gösteren, birbirinden ayıramıyan sekiz kadar sancı şekli anlatılmış, hemen hemen aynı tedaviler tatbik edilmiştir.

26 *net bab*: Sıtma hastalığı. 1-Humma, yani sıtma (Piroplasmosis?) Hayvanın vücudu sıcaktır, dili kuru olup dudakları sarkar, gözleri şişer ve kırmızı olur, bacaklar titrer ve sık nefes alır. Tedavi için kan alınır. Dumansız ateş yakılıp terletilir. Sonra vücudu yıkanıp şarap sürülür. Yeşil ot yedirilir. Şeker ve hurma ile ilâç yapılır. Yukarıda vücut hararetini yükselten herhangi bir hastalığın semptomları verilmiştir. Piroplasmos diyebilmemiz için tipik araz verilmemiştir. Daha eski baytarnamelerde sıtma tâbirine rasladık. 2-Gizli sıtma. Hayvan güçlkle yürür. Gene terletilerek tedavi edilir.

27 *nci bab*: Sancı hakkında denmiştir. Sancılanan at yatıp kalkar, karnı şişmiştir, işeyemez, tez solur. Soğuktan ve içtiği sulardan olur. Tedavi için çul örtülüp terleyinceye kadar gezdirilir. Sabun rendelenip bezir yağına batırılır ve makata sokulur. Burada daha evvelce bahsetmiş olduğu halde tekrar sancıya dönülmüştür.

28 *inci bab*: Kasar illeti (tetanose). Soğuktan olur. Hayvan boyununu yukarı tutar. Gözlerinin siyahı kaybolup içine çevrilmiştir ve yalnız beyazı görülür. Kulakları yukarı doğru durur. Yem ve içmeden kesilir (Burada eksik olarak tetanose semptomları verilmektedir). Tedavi için kulakların arkası, göğüs ve kuyruk üzerine, etine tesir edinceye kadar dağ yapılır. Hayvan karanlık ahıra konur boynuna taze koyun postu sarılır. Hayvan gübreye de gömülür, terletilir, sonra sıcak ahırda bırakılır. Bundan başka ağızdan da ilâçlar tavsiye edilmiştir.

Yukarıda yazılan dağlamak ve gübreye gömme usullerine daha önce incelediğimiz kitaplarda da rasladık.

• 29 *uncu ab*: Megal denilen inkibaz (?). İdrar beyaz, gaita kuru ve kokmuş olur, öksürür. Rektal yolla gaita çıkarılıp bal makattan sokulur. Bu hastalık tarafımızdan hiç anlayamadı.

30 *uncu bab*: Şedit (?). Hayvanın başı şişer. Tedavi için şarap ve zeytin yağı burnuna püskürlülür.

31 *inci bab*: Hetin illeti (?). Hayvan sert teneffüs eder, yeyip içmez, başını bir tarafa çevirir. Tedavi için keçi sütü içirilir.

32 *nci bab*: Deye illeti (?). Fazla koşturmaktan, susuz bırakmaktan ve hayvanın tozlu yerde kalmasından olur. Günden güne zayıflar. Boğazında bir şey kalmış gibi öksürür. Bazen otu çiğner, yutmayıp geri atar. Tedavi için kara dana otu kaynatılıp şarapla içirilir, içmezse dili çıkarılarak içirilir.

33 *üncü bab*: Müsteski hastalığı. (İstiska) hastalığın lügat mânası karına su toplanmaktır. Burada verilen semptomlar hayvanın karnı, testisleri ve bacakları şişer (tazyikten ödemler). Tedavi için hayvana çul örtülür, başı muhafaza edilerek güneşte bırakılır ve terletilir. Terletmek belki vücutta su miktarını azaltmak suretiyle faydalı olabilir.

34 *üncü bab*: İhtilâc (?). Hayvan titrer, ağzından su akar. Vücudu büzülür, uzanır. Dimağında şiddetli ağrı olur (?). Tedavi için eşek hıyarı natronla verilir.

35 *inci bab*: Mail-i esfar (ascites ?). Hayvanın karını testisleri ve bacakları şişer. Kaim bir çul örtülüp güneşte terletilir. Bundan başka göbeğin üç parmak gerisinden neşterle karın delinir, sular akıtılır ve sonra merhem sürülür.

Daha önce de asciteste trocar tatbikine raslamıştık. Yalnız burada kitap veteriner tababete yabancı bir kimse tarafından tercüme edildiğinden, bu işin neşterle olmayacağı ve suyun hepsinin alınmasının tehlikelerinden hiç bahsedilmemiştir.

36 ve 37 *nci bablarda* birbirine benzer, anlaşılmasız iki hastalık ismi verilmiştir.

38 *inci bab*: Zaidul hanazir. Sıraca denilen uf gibi şiştir. Şiş oynar, ekseriya taylarda olur (soğuk gourme apsesi ?). Evvelâ şişin derisi kesilip ur çıkarılır, kanamzsa şarapla yıkanır. Kan gelirse sirkeli yapağı konur. Sıraca, Türkçede umumiyetle lymphangitis'lere kullanıldığı halde, burada karıştırılmış görülmektedir.

39 *uncu bab*: Çıbanlar. Harareten olur. Tedavi için çıbanlar sıcak çövenli su ile yıkanır.

40 *inci bab*: Uyuz. İki nevidir. 1-Hararet ve midenin fesadından olur (?). 2- Temiz bakılmamaktan ve kirden hayvanın üzerinde fena böcekler gezer. Şimdiye kadar Türkçe bir eserde uyuz böceklerinden bahsedildiğine raslamamıştık. Eserin orijinalinin tarihini bilmiş olsaydık belki de ilk defa bu kitapta veteriner tababette, uyuz âmillerinden bahsedildiğini söyleyebilirdik. Tedavi için kan alınır, deride kabuklu yerler yıkanır ve zeytin yağı katran ve sütle karıştırılıp sürülür. Beyaz hardal ve kükürtle merhemler yapılır. Uyuzun tedavisinden iyi sonuç alınmış olunmalıdır.

41 *inci bab*: Ayaklarda (bacaklarda) hastalıklar. 1- Temregi (?). Çövenle yıkanır veya dağlanır. 2-Dizine su inmek (igroma ?). Kepek lapası bağlanır. Sert olursa (sert igroma) dağlanarak tedavi edilir. 3- Arpa ve buğday yemekten bacakların büzülmesi (arपालama). Hayvan soğuk suya sokulur, ön bacaklarından kan alınır, yemi az verilir. İgroma ve arपालama tedavileri yanlış değildir. 4- Taban hastalığı? Sol ayağının tırnağı çevresinden delinip sarı su akar. Tedavi edilmezse tırnak düşer. Tedavi için mazı, anzorot

(Sarcocolla penaeceae) balla yoğurulur, yıkandıktan sonra ayağa sürülür. 5-Rekibi (?). Yemliğin yüksek olup hayvanın dizlerini yaralamasıdır. Tedbir olarak bir müddet için yem torba ile verilir. Bundan sonra daha dört çeşit hastalık anlatılmakta ise de vazih olarak bir şey anlaşılmadı.

42 *nci bab*: Abraşın defî ve atın vücuduna ben yapmak. Atta göz kenarı ve testislerdeki beyazlıkları yok etmek için pırsah ilâçlar sürülür veya abraşlı yerlere kan çıkıncaya kadar iğne batırılıp sönmüş kireç sürülür. Beyaz benler yapmak istenirse zeytin yağı sıcak olarak değnek ucu ile sürülür. Bu suretle tüyler dökülüp yerine beyazları çıkar.

43 *üncü bab*: Miskin illeti(?). Hayvanın burnu şiştir, burnundan cerahat akar ve sert nefes alır. Bacaklarında kulaklarında yaralar olur. Bu hastalık bulaşık olduğundan bulunduğu yerde başka hayvan bırakmamalıdır. Hastalık anlaşılmamakla beraber bulaşık oluşuna dikkat edilmesi ve ayrı tutulma tavsiyesi önemlidir.

44 *üncü bab*: Karha. Atların yüzünde olur, sonra bacaklara yürür. Yanmış kireç sürülerek tedavi edilir.

45 *inci bab*: Arn (yaz yarası?). Bacaklarda harareten olan bazen yaş, bazen kuru yaralardır. Üç gün sabunla yıkanıp anzorotla süt pişirilip yakı gibi yaraya yapıştırılır.

46 *nci bab*: Atın omuzunda ve ön bacaklarında hastalıklar. Atın omuzunda iki türlü hastalık olur. Birincisinde aksar. Hayvan aksamıyan tarafa yatırılır, omuzun derisi derince çizilir ve içine hava üflenir. Eğer iki ayağı aksıyorsa ikisine de aynı şey yapılır. (Bu tedavi omurz topallığında bugün tatbik edilen tedaviye benzemektedir.) İkinci çeşitte kan alınır, omuza yumurtalı yakı vurulur. Bacaklarda birbirinden ayrılmıyan üç hastalık anlatıldıktan sonra teşbik (?) denilen hayvanın ön ve arka bacaklarının gevşemesi hali tarif olunur. Hayvan ön bacaklarını uzatır. Kısmen arpalamaya benzeyen bu hastalığı soğuk suya veya nehre sokmakla tedavi etmektedir. Yorgunluk ve fazla koşmaktan husule geldiği bildirilen bacaklarda tutukluklar anlatılmıştır. Fesad-el hafir (?) Tırnak hastalığıdır, pis yerde tutulan hayvanın tırnağı yumuşar ve nalı düşer. Böyle hayvanın ayağına kuyruk yağı ve katran sürülür.

47 *inci bab*: Bacaklarda kırık ve çıkıklar. Çıkık varsa zeytin yağı ile oğulup yerine getirilir. Sonra yünle takviyeli tahta cebireler bağlanır. Yirmi gün böylece bırakılır. Kırık da aynı şekilde tedavi edilir. Burada da gene kırıklar değişik bölgelere göre anlatılmamış, bu konuya tamamiyle yabancı bir ağızla hemen tedaviden bahsedilmiştir.

48 *inci bab*: Vücutta dış sebeplerle olan yaralar. 1- Demirle vurulmaktan yara. Söğüt ağacının kabuğu elenip suda kaynatılıp sirke ile sürmekle iyileştirilir. Daha önce incelediğimiz baytarnamelerde demir yarası ismi altında süngü ve kılıç yaraları anlatılmakta idi. 2- Aslan ısırması. Kurbağanın karnı yarılıp sıcakken yaraya konmakla tedavi edilir 3- Zehirli hayvan ısırması. Yara soğuk su ile yıkanır; Köpek dili külü ekilir. 4- Hayye (yılan) ısırması. Hayvanın tüyleri ürpermiş, başı şişmiştir. Biber, elma

ağacı yaprağı şarapla içirilir. Bu tedaviden fayda görülmemiş olduğu aşikârdır. 5- Akrep ısırması. Atın burnundan su akar, zamkı arabi içirilir. 6- Kertenkele ısırması. Isırık yeri şişer; hayvan inler. Kükürt ve sirke içirilir. Bunlar da faydasız tedavilerdir. 7- Yanık yarası. Anzorot ve tuz sirke ile karıştırılıp sürülür. 8- Hayvanın vücudunda düşme veya vurma sonucu olan yaralar, meşe külü ile tedavi edilir.

Şimdiye kadar arapça veya arapçadan tercüme edilmiş eserlerin incelenmesinde daima vahşi ve zehirli hayvan ısırıklarının tedavilerine raslanır. Belki de coğrafi durum icabı böyle yaralanmalara çok raslanmakta idi.

49 *uncu bab*: Ahırda karınca, sinek ve pire ile mücadele. Ahırda at sineği çoksa; defne yaprağı kaynatılıp hayvanın vücuduna püskürülür. Kara sinek çoksa, çörek otu ile kişniş tütsü edilir. Ahırın kapısına perde asılır. Ahırda karınca bulunursa; çıktıkları deliğe katran dökülür. Sedefyakılır. Pire çoksa sedefotu tuz ve kireç karıştırılıp duvarlara sürülür. Bu tedbir fayda vermezse ahırın ortasına bir çukur kazılır. Defli (?) ağacı talaşı bu çukura konur. Etrafa tuzlu su serpilir. Pireler talaşa toplanır. Bu talaş ya su dolu bir kaba atılır veya yakılır. Ahırda akrep çıkarsa kına tütsü edilir. Yılan çıkarsa süsenle kepek tütsü yapılır.

Veteriner tababete ait kitaplarda ilk defa ektoparazitlere ait bir bölüme raslanmış bulunuyoruz. Tedbirler de pek faydasız değildir.

50 *nci bab*: Vücudu yağlandırarak ilâçlar. 1- Hayvanı semirtmek için süt, razeyane otu, kuru üzüm ve şarap yedi gün verilir. 2- Hayvanı hastalanmamasını temin için ebegömece ve şarap kaynatılıp sığır yağı, şeker ve ravent (*Rheum officinale*) karıştırılıp bir gün aç bırakılan hayvana yedirilir.

51 *invci bab*: İştaha açmak için zencefil, şeker ve kimyon şarapla üç günde bir hayvana içirilir.

52 *nci bab*: Çok yük taşıyıp da yorulan hayvanların bacakları soğuk su ile yıkanır.

53 *üncü bab*: Soğukta kalmış hayvanlara sığır tereyağı ile nişadır hap yapılıp yutturulur.

54 *üncü bab*: Hayvanın susuzluğa dayanması için tedbir. Hayvana iki gün su verilmeyip sonra bir miktar arpa unu katılmış soğuk su içirilir. Aynı şey bir daha tekrarlanıp yola çıkılır. Burada hayvan uzun müddet su içmemeğe alıştırılmak istenmiştir.

Kitap bu baktan sonra biter. Son satıra 1274 tarihi kaydedilmiştir. Bu kitaptaki bilginin hiçbiri 19 uncu yüzyılda olması lâzımgeldiği gibi değildir. Hayvan tababeti hakkında yazılanların hepsi 13 ve 14 üncü yüzyıllarda yazılan eserlerdekine çok benzemektedir. Daha 1835'te İstanbul'da Veteriner mektebi açılmış, 1849'dan itibaren Avrupa'dan getirilen hocalarla iyi bir şekilde öğretim yapılırken 1857'de beş altı yüzyıl evvelki malûmatı ihtiva eden bu kitap Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tenakuzun sebebi çalışmanın başında izah edilmiş bulunuyordu. Halk arasında da bu kitabın rağbet gördüğünü, bir çok elyazması nüshaların mevcudiyetinden anlıyabiliriz ve sonuç olarak modern hayvan tababeti bilgisinin de diğer ilim kolla-

rında olduğu gibi, memlekete girişinde güçlüklerle karşılaştığını düşünebiliriz. Bu bilginin halk hayvanlarına tatbikinde raslanan güçlük, daha da belirli şekilde olmuştur.

Ö Z E T

Bu çalışmada orijinalinin telif tarihi belli olmıyan veterinerliğe ait bir kitabın 19 uncu yüzyılda Türkçeye yapılan tercümesi incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda kitaptaki bilginin batının müspet ilim gelişmelerine hiç yaklaşmamış olduğu görülerek, diğer ilim kollarının durumu araştırılmıştır. Bu yüzyılda memleketimizde bir taraftan tam mânası ile garp kültürü tesirinde yüksek mektepler açılır ve modern ilimler memlekete sokulmağa çalışılırken, diğer taraftan çok eski eserlerin tercümelerine hararetle devam edildiği görülür. Tarafımızdan incelenen kitap da bu eskiye rağbetin veteriner tababet ilmi yönünden bir misalini teşkil etmektedir. Kitapta yalnız attan bahsedilmiştir. Eşkâl bilgisi iyicedir. Dişle yaş tayini tamamiyle yanlıştır. Besleme hakkında pratik bilgi verilmiş ve binicilik konusunda çok bilinen şeyler yazılmıştır.

Kuduz hastalığı hakkında yazılanlar için gülünç diyebiliriz. Baştan başlayarak kulak, göz, burun ve ağız hastalıkları, bazı nebatlarla zehirlenmeler belirsiz semptomlarla anlatılmıştır. Atlarda kusmalara karşı, çeşitli öksürükler, su sakağısına benzer bir hastalık, anlaşılamiyan bazı hastalıklar ve yaralar anlatılmış; kuyruk, anus hastalıkları, gastrophyliasis ve bağırsak parazitlerinden kısaca bahsedilmiştir. "Sıtma" ismi altında piroplasmos'a benzer bir hastalık tarif edilir. Sancılar birbirine karıştırılarak anlatılmıştır. İlk defa Türkçe bir eserde hayvanlarda uyuz böceklerinden bu kitapta bahsedilmiştir.

Uyuz tedavisi iyidir. Bacak ve ayak hastalıkları, semptomlarının kısıllığından ve benzerliğinden, anlaşılır durumda değildir. İç hastalıklar hakkındaki bilgi hemen hiç denecek kadar zayıftır. Birçok otlar ilâç olarak kullanılır. İğrenç tedaviler yoktur. Hastalıklar konusundaki bilgiler patolojik anatomi ve diğer ilmî esaslara dayanmaz. Yalnız bazı kere hastalıkların bulaşık tabiatından bahsedilmiştir. Bundan başka gene ilk defa olarak ahırlarda ektoparazitlerle mücadeleden bahsedilmiştir. Son altı bab modern olmıyan bir tarzda hijyene ayrılmıştır.

SUMMARY

in this work the Turkish translation, made in the 19th century, of a veterinary book is discussed. Its original date is unknown. The book does not deal with the progress of veterinary science of the western civilisation. For comparison a brief axplanation of contemporary situations of the other branches of science is given. In the 19th century in Turkey while wes-

ternized high schools were being founded and modern science was being introduced, on the other hand many old books, laking up to date knowledge, were being translated into Turkish.

The book we have studied is an example of the interest for the old manuscripts also in veterinary field. The book deals only with the horse. The discussion of conformation is fairly satisfactory. The section on age determination by examining the teeth is completely wrong. Practical information on nutrition and equitation is given. Statements on rabies are ridiculous. it includes descriptions of symptoms of diseases of the head, ear, eye, nose and mouth which cannot be definitely ascribed to specific diseases. There are also decriptions on some plant poisonings. Some drugs are recommended for treatment for vomiting of the horse (?). Coughing, a disease resembling strangles and some poorly described illnesses are discussed. İnjuries are explained and some information on diseases of the tail and anus, gastrophylaxis and intestinal parasites is given. Under the name "fever" a piropalamosis-like disease is mentioned. Different colics are described under the same heading. For the first time in Turkish, this book gives information on mites as a cause of mange. The recommendations for the control of mange are satisfactory. The surgical symptoms of the diseases of extremities are brief and not very clear. information on internal diseases is almost worthless. But the book does not recommend disgusting and unpleasant treatments.

There is no evidence of scientific knowledge of pathological anatomy as a basis for diagnosing and treating disease. in some instances' the contagious nature of some diseases is mentioned. For the first time this book deals with the control of ectoparasites in the stables. The last six chapters cover hygienic procedures most of which are not modern.

LİTERATÜR

- 1— *Adivar, A. A.* Osmanlı Türklerinde İlim. Maarif Matbaası, istanbul, ikinci tabı, 189, 193, 195, 196, 1943.
- 2— *Brockelman, C.* Geschichte der Arabischen litteratur. E. J. Brill Leiden. Supplementband 1., 1937. Supplementband 2., 1938. Supplementband 3., 1942. Band 1., 1943. Band 2., 1949.
- 3— *Brockelman, C.* İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi. Tere. Neşet Çağatay. Örnek Matbaası, Ankara, 326, 1954.
- 4— *Bursalı, M. T.* Osmanlı Müellifleri. T. C. Maarif Vek. Neş. No: 63, Matbaa-i Amire, cilt 3, 108, 1342 (H).
- 5— *Erk, N.* Bursa Umumi Kütüphanesinde Veteriner Tarihi Yönünden bir etüd. Vet. Fak. Dergisi, Ankara, cilt V. 186, 1958.
- 6— *Erk, N.* İslâm Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette gelişmeler ve Naserî. Yeni Matbaa, Ankara, 1959

- 7— *Karal, E. Z.* Osmanlı Tarihi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, cilt V. 187, 190, 198, 1947.
- 8— *Sarton, G.* Introduction to the History of Science,. The Williams and Wilkins Comp. Baltimore, vol 1, III. ed., 1950. Vol 2, II. ed., 1950. vol 3, II. ed., 1953.
- 9— *Smith, E.* The Early History of Veterinary Literature and Its British Development. Bailliere, Tindall and Cox, London, vol 1, 365, 1919.
- 10- *Smith, F.* The Early History of Veterinary Literature and Its British Development. Bailliere, Tindall and Cox, London, vol III., 20, 21, 24, 1930.